

L. Karlsson, NORDISK FORM. OM DJURORNAMENTIK. The Museum of National Antiquities, Stockholm, Studies, 3, 1983, ss. 196.

W serii studiów publikowanych przez Statens Historiska Museum w Sztokholmie wydana została, jako trzecia z kolei, rozprawa docenta historii sztuki Uniwersytetu w Sztokholmie, Lennarta Karlssona, poświęcona ornamentyce zwierzęcej w sztuce nordyjskiej. Autor rozprawy postawił sobie dwa zadania, których realizacji służyć ma podział pracy na dwie, odrębne niemal całkowicie części. Pierwszym zadaniem było prześledzenie rodzimych, nordyjskich prądów w ornamentyce zwierzęcej, od jej pojawienia się, aż do okresu rozwiniętego średniowiecza; drugim zaś – wprowadzenie porządku w różnorodność nazw stylów stosowanych przez różnych autorów zajmujących się problemami tej ornamentyki i funkcjonujących w literaturze przedmiotu równolegle, wprowadzając zamęt do tej, i tak skomplikowanej problematyki. Oba cele w intencji autora były równie ważne, o czym świadczyć może m. in. jednakowa objętość obu części w omawianej publikacji.

Pierwsza część książki L. Karlssona stanowi rozprawę naukową napisaną w sposób nietypowy pod względem metodologicznym. Autor już we wstępie przedstawił naczelną tezę swej pracy, której udowodnieniu służyć ma bogato ilustrowany tekst. Teza ta postawiona została jako negacja całego łańcucha ustaleń innych badaczy zajmujących się tym problemem i dotyczy wiodącej roli rodzimych tendencji formalnych w pojawieniu się samej ornamentyki zwierzęcej oraz w kolejnych jej przekształceniach stylistycznych. Gdy większość bowiem badaczy już od końca XIX w. sugerowała, że rytmika zmian stylistycznych w ornamentyce zwierzęcej w kręgu nordyjskim zsynchronizowana jest z napływem kolejnych impulsów obcych, kontynentalnych, L. Karlsson stara się dowieść, że takie postawienie sprawy wynika z całkowitego ignorowania lub niedoceniaenia ważności rodzimych tradycji rozwiązań formalnych w sztuce zdobniczej tego kraju.

Spośród wielu problemów poruszanych przez autora w wykładzie historii ornamentyki zwierzęcej w pierwszej części książki, chciałbym omówić jeden tylko, za to o podstawowym znaczeniu.

Szczególnie interesujące i nietypowe jest mianowicie ujęcie przez L. Karlssona kwestii genezy ornamentyki zwierzęcej w kręgu nordyjskim. Jego zdaniem, nie będącym zresztą oryginalnym odkryciem, należy doszukiwać się początków ornamentyki zwierzęcej w sztuce zdobniczej V w. n.e. Autor, w konsekwencji swojej krytycznej postawy wobec pojęć stylistycznych związanych z ornamentyką zwierzęcą, rezygnuje z określania chronologii poszczególnych stylów zdobniczych reprezentowanych w tym okresie w Skandynawii. Jakkolwiek zatem w części drugiej swojej pracy relacjonuje on szczegółowo dyskusje związane z datowaniem i relacjami genetycznymi stylu Sjörup i Nydam (w słowniku terminologicznym L. Karlssona z nie znanych przyczyn brak jest w ogóle pojęcia stylu Sösdala), to jednak w zasadniczym wykładzie swojej koncepcji w części pierwszej nie używa terminów stylistycznych i posługuje się wyłącznie określeniami chronologii bezwzględnej, których precyzyjność nie przekracza niestety półwiecza. L. Karlsson wskazuje, że jakkolwiek zdobnictwo V w. w Skandynawii nie zawiera ornamentyki zwierzęcej *sensu stricto*, to jednak w tym właśnie okresie wśród ściśle geometrycznych motywów pojawiać się zaczynają proste wyobrażenia zwierząt, początkowo umieszczane poza polami zdobniczymi, wypełnionymi często motywami spiralnymi. Oryginalność poglądów autora

przejawia się tu w negacji, a w każdym razie w pomniejszaniu znaczenia wpływu zdobnictwa późnorzymskiego na pojawienie się tych mieszanych geometryczno-zwierzęcych motywów w kręgu nordyjskim.

Jak wiadomo, zdaniem wielu autorów, a w szczególności G. Haseloffa, który poświęcił temu zagadnieniu najwięcej uwagi¹, pierwowzorem najwcześniejszych skandynawskich przedstawień zwierzęcych miały być okucia pasa rzymskich oddziałów wojskowych, zdobione bogato ornamentyką wycinaną (niem. Kerbschnittgarnituren, ang. chip-carved bronzes)². Ta grupa zabytków, której datowanie nie jest całkowicie pewne, lecz prawdopodobnie przypada na schyłek IV i pocz. V w.³, występuje wzdłuż północnych granic Cesarstwa Rzymskiego, wzdłuż Dunaju i Renu, z największym nasileniem między Renem a Sekwaną⁴. Metalowe okucia pasów tej grupy z reguły zawierały przedstawienia realistyczne zwierząt umieszczone na zewnątrz głównego pola ornamentacyjnego, wypełnionego wzorami spiralnymi i geometrycznymi, nawiązującymi wyraźnie do tradycji antycznych. Po roku 402, kiedy to granice północne Cesarstwa stanęły otworem dla penetracji germańskiej, rozpoczął się dalszy, zdaniem G. Haseloffa – trójkierunkowy, rozwój tego rodzaju przedstawień. We wschodniej Anglii, a zwłaszcza w hrabstwie Kent, wykształciły się pod ich wpływem okucia pasa należące do zabytków tzw. Quoit Brooch Style⁵, datowane prawdopodobnie na V w. (I poł. tego stulecia ?); między Łabą a Wezerą pojawiły się w początkach V w. tzw. fibule równoramienne zdobione licznymi przedstawieniami zwierząt na obrzeżach⁶, a w południowej Skandynawii „Kerbschnittgarnituren” znaleźć miały bezpośrednią kontynuację w postaci zapinek wykonanych w tzw. stylu Nydam.

Chronologia najwcześniejszych zabytków zdobionych w stylu Nydam nie jest całkowicie jasna. Zdaniem G. Haseloffa⁷ pojawiają się one już w początkach V w., natomiast zdaniem R. Seyer⁸ dopiero ok. 430 r., następując po najpóźniejszych zabytkach zdobionych ornamentyką stempelkową w stylu Sösdala. Ta ostatnia badaczka opiera się na opinii E. Bakki⁹, który koniec stylu Sösdala i pojawienie się stylu Nydam datuje na okres poprzedzający bezpośrednio połowę V w. Tymczasem, jak wskazano w recenzji pracy E. Bakki¹⁰, styl Sösdala i styl Nydam są przynajmniej po części synchroniczne, co przy przyjęciu „ostrożnego” da-

¹ G. Haseloff, *Salin's Style I*, „Medieval Archaeology”, t. 18: 1974, s. 1-15.

² H. Bullinger, *Spätantike Gürtelbeschläge, Dissertationes Archaeologicae Gandenses*, t. 12, Brugge 1969; J. Ypey, *Zur Tragweise frühfränkischer Gürtelgarnituren auf Grund niederländischer Befunde*, „Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek”, R. 19: 1969, s. 89-127.

³ Bullinger, *op. cit.*, s. 65-66; wg V. I. Evison, *Quoit brooch style buckles*, „The Antiquaries Journal”, t. 48: 1968, s. 231: późny IV w.; wg H. W. Böhme, *Zum Beginn des germanischen Tierstils auf dem Kontinent*, [w:] *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie*, G. Kossack, G. Ulbert (red.), t. 2, München 1974, s. 298: ostatnie 30 lat IV w. do połowy V w.; wg Haseloffa, *op. cit.*, s. 2: druga połowa IV w.

⁴ Por. Evison, *op. cit.*, mapa na s. 12; Ypey, *op. cit.*, mapa na s. 118-119; Böhme, *op. cit.*, mapa na s. 296.

⁵ Evison, *op. cit.*

⁶ Böhme, *op. cit.*, s. 299; G. Haseloff, *Römische Elemente in sächsischen Schmuck (am Beispiel der gleicharmigen Fibeln)*, [w:] *Sachsen und Angelsachsen*, C. Ahrens (red.), Veröffentlichungen des Helms-Museum, nr 32: 1978, s. 153-161.

⁷ Haseloff, *Salin's Style I...*, s. 14.

⁸ R. Seyer, *Die Entwicklung der germanischen Kunst*, [w:] *Die Germanen*, B. Krüger (red.), t. 2, Berlin 1983, s. 228 (tabelka chronologiczna).

⁹ E. Bakka, *Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden: Datierungsfragen*, „Frühmittelalterliche Studien”, t. 7: 1973, s. 60-61, 85; zob. też R. Madyda-Legutko, *The buckles with imprint ornamentation*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 43: 1978, z. 1, s. 14.

¹⁰ U. Lund Hansen, [w:] „Norwegian Archaeological Review”, t. 9: 1976, nr 2, s. 141.

towania stylu Sösdala w Skandynawii na lata 350/375-425/450¹¹, skłania do uznania wcześniejszego pojawienia się stylu Nydam, niż to sugerował E. Bakka, a więc raczej zgodnie z propozycją G. Haseloffa.

L. Karlsson nie neguje słuszności ustaleń G. Haseloffa o związku genetycznym przedstawień zwierzęcych w stylu Nydam z garniturami okuć pasa późnorzymskich żołnierzy na północnej granicy Cesarstwa, natomiast stara się wykazać, że okucia te mają charakter germański i nie nawiązują do ornamentyki antycznej, rzymskiej. Jakkolwiek by nie było, jego argumentacja nie stanowi zaprzeczenia dla tezy o obcej, pozaskandynawskiej genezie najwcześniejszych, zdaniem G. Haseloffa, okazów ornamentyki zwierzęcej w Skandynawii. A takie ujęcie przeczy podstawowej tezie pracy L. Karlssona.

Nie wykorzystał natomiast L. Karlsson innej możliwej linii krytyki ustaleń G. Haseloffa, a mianowicie prawdopodobnie zbyt późnego datowania przez tego badacza pojawienia się ornamentyki zwierzęcej w Skandynawii i wiązania jej dopiero z zabytkami zdobionymi w stylu Nydam, z pominięciem przynajmniej częściowo od nich wcześniejszych okazów zdobionych ornamentyką stempelkową w stylu Sösdala. Jeśli bowiem fibule zdobione w stylu Sösdala z dwoma stylizowanymi pyskami zwierzęcymi zwróconymi w przeciwne strony, znane z takich znalezisk, jak Kvarmlöse w Danii¹² czy Roligheten i Eidsten w Norwegii¹³, są wcześniejsze niż okazy zdobione w stylu Nydam (niestety, pewności co do tej relacji chronologicznej nie dostarcza lektura skandynawskiej literatury archeologicznej), to wówczas stawiając pytanie o genezę ornamentyki zwierzęcej w kręgu nordyjskim trzeba byłoby szukać pierwowzorów tych właśnie wzorów ikonograficznych: stylizowanych, rozwartych pysków zwierzęcych, wystających jakby ze wspólnego ciała w dwie przeciwne strony. Jak wskazał ostatnio B. Mundkur¹⁴, ten wzór ikonograficzny wypełniony jest treściami symbolicznymi (których nie ma potrzeby i możliwości rozważać w tym miejscu) i występuje, w różnych formalnych postaciach, na szerokich obszarach półkuli północnej. Nie występuje on natomiast w prezentowanej przez G. Haseloffa ewidencji związku genetycznego pomiędzy „Kerbschnittgarnituren” a fibulami zdobionymi w stylu Nydam¹⁵. Tu bowiem figury leżących lub pełzających zwierząt skierowane są pyskami ku sobie. G. Haseloff zwrócił bowiem szczególną uwagę na okucia sprzączek w tych garniturach, podczas gdy analogiczne do występujących na fibulach zdobionych w stylu Sösdala przedstawienia rozchylnych łbów zwierzęcych, w tych samych częściach garniturach, znajdują się na okuciach wiszącego zakończenia pasa¹⁶. Podobny wzór ikonograficzny występuje także w powiązaniu ze znajdowanymi na terenie Anglii wschodniej sprzączkami typu I B w klasyfikacji S. Chadwick-Hawkes i G. C. Dunninga¹⁷, przy czym na 15 znanych tym autorom okazów 12 wystąpiło

¹¹ Wg H. Geisslingera, *Frühvölkerwanderungszeitliches Zaumzeugzubehör von Dahmker, Kreis Herzogtum Lauenburg*, „Offa”, t. 17/18: 1959/1961, s. 179-180; lata 350-450; wg Madydy-Legutko, *op. cit.*, s. 13: od 350 r. do pierwszej połowy V w. lub nieco wcześniej; wg K. Godłowskiego, *Okres wędrówek ludów na Pomorzu*, „Pomorania Antiqua”, t. 10: 1981, s. 75: rozkwit tego stylu przypada głównie na ostatnie ćwierćwiecze IV w. i pierwsze ćwierćwiecze V w., a zanik prawdopodobnie jeszcze przed połową V w.

¹² U. Lund Hansen, *Kvarmløsefundet – en analyse af Sösdalastilen og dens forudsatninger*, „Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie”, 1969, s. 65 ryc. 1, s. 66 ryc. 2.

¹³ B. Hougen, *The migration style of ornament in Norway*, Oslo 1967, ryc. 7, 8 i 66; pełną listę tych fibul publikowała Lund Hansen, *op. cit.*, s. 84.

¹⁴ B. Mundkur, *The bicephalous „animal style” in northern Eurasian religious art and its western hemispheric analogues*, „Current Anthropology”, t. 25: 1984, nr 4, s. 451-474.

¹⁵ Haseloff, *op. cit.*, tabl. I.

¹⁶ Np. Bullinger, *op. cit.*, ryc. 35: 1, 36: 2, 37: 1, 46: 2, 57: 6 oraz tabl. XIV, LVI i LVII.

¹⁷ S. Chadwick Hawkes, G. C. Dunning, *Soldiers and settlers in Britain, fourth to fifth century: with a catalogue of animal-ornamented buckles and related belt-fittings*, „Medieval Archaeology”, t. 5: 1961, s. 2 ryc. 1, s. 46 ryc. 15, s. 48 ryc. 16.

na stanowiskach rzymskich, a 2 na cmentarzyskach anglosaskich. Wiele okuć pasa zawierających ten sam motyw odkryto także na terenach południowo-zachodniej RFN i Szwajcarii w grobach datowanych na drugą połowę IV w. i pierwsze lata V w.¹⁸ Spośród nich najlepiej datowane jest okucie z Leutkirch w Górnej Szwabii, które wystąpiło w jednym zespole grobowym z fibulą typu Leutkirch (Bügelknopffibel mit doppelkonischen Knopf), datowanego na drugą połowę IV w. i okres ok. 400 r.¹⁹ Podobną chronologię ma najlepiej datowany okaz wzmiankowany wyżej sprzączek z terenu Anglii²⁰. Datowanie to nie wyklucza istnienia związku genetycznego fibul zdobionych w stylu Sösdala z tymi właśnie zabytkami rzymsko-germańskimi.

Podstawową natomiast różnicą pomiędzy nimi jest fakt, że lby zwierzęce w okazach tej grupy mają pyski krótkie i zamknięte, natomiast w wypadku zapinek wykonanych w stylu Sösdala pyski są wydłużone, rozwarte, i zarówno końcem szczęki górnej, jak dolnej dotykają płytkowej nóżki zapinki. Ogniwem pośrednim pomiędzy tymi dwoma rodzajami przedstawień zwierząt, oczywiście w czysto stylistycznym, a nie chronologicznym sensie, mogą być okucia pasa znalezione w Szwecji, na stanowisku eponimicznym stylu Sösdala. Tu na jednym z okuć pyski zwierząt są jeszcze zamknięte, na drugim zaś – otwarte, ale jedynie końcem szczęki dolnej stykające się z płytką okucia²¹. Można by zatem sugerować rozwój tego charakterystycznego dla stylu Sösdala, a później (być może także równocześnie) stylu Nydam, motywu zwierzęcego od nadreńskich, późnorzymskich okuć końca pasa, gdyby istniały po temu dostateczne przesłanki chronologiczne. Należy mieć nadzieję, że przyszłe znaleziska lub bardziej szczegółowe studia nad chronologią wykluczą lub potwierdzą ten kierunek rozwoju stylistycznego.

Powyższa dygresja miała na celu zasygnalizowanie niektórych spośród spornych problemów wiążących się z genezą stylu zwierzęcego w ornamentyce skandynawskiej. W tym świetle praca L. Karlssona wydaje się prezentować uproszczone i dość woluntarystyczne ujęcie, wyraźnie sterowane pozytywnym wartościowaniem „rodzimości” genezy tej ornamentyki i dążeniem do zgromadzenia argumentacji świadczącej o takiej właśnie genezie.

W kolejnych rozdziałach pierwszej części swojej pracy, poświęconych kolejno wiekom: VI, VII, VIII, IX, X i XI oraz rozwiniętemu średniowieczu, autor omawia rozwój nordyjskiej ornamentyki zwierzęcej, starając się wskazywać jej stylistyczną ciągłość i niezależność od impulsów południowych. Lektura tej części pozostawia jednak pewien niedosyt, autor nie przeprowadza bowiem ani szczegółowej analizy motywów, takiej jak chociażby A. Erä-Esko w swoim studium o I stylu zwierzęcym w Finlandii²², czy M. Ørsnes w pracy o ornamentyce południowo-skandynawskiej²³, ani też nie wdaje się w analizę znaczenia motywów ornamentacyjnych (jaką ostatnio zaprezentował np. D. Leigh²⁴).

W pierwszej części książki L. Karlssona zaprezentowany jest zatem raczej ogólny obraz rozwoju ornamentyki zwierzęcej w kręgu nordyjskim, przeznaczony dla szerokiego kręgu odbiorców, niż jego szczegółowa analiza.

¹⁸ J. Werner, *Kriegergräber aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts zwischen Schelde und Weser*, „Bonner Jahrbücher”, t. 158: 1958, s. 390 mapa 4.

¹⁹ R. Koch, *Spätkaiserzeitliche Fibeln aus Südwestdeutschland*, [w:] *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie*, G. Kossack, G. Ulbert (red.), t. 1, München 1974, s. 236 ryc. 5 oraz s. 241.

²⁰ Sprzączka z Gestingthorpe, Essex, datowana na późny IV i wczesny V w., zob. Chadwick Hawkes, Dunning, *op. cit.*, s. 47.

²¹ L. Karlsson, recenzowana praca, s. 12 ryc. 6-7.

²² A. Erä-Esko, *Germanic animal art of Salin's Style I in Finland*, „Finska Fornminnesföreningens Tidskrift”, t. 63, Helsinki 1965.

²³ M. Ørsnes, *Südkandinavische Ornamentik in der Jüngerer germanischen Eisenzeit*, „Acta Archaeologica”, t. 40: 1969, s. 1-121.

²⁴ D. Leigh, *Ambiguity in anglo-saxon Style I art*, „The Antiquaries Journal”, t. 64: 1984, s. 34-42.

